Archetype

Το μυθιστόρημα της σύγχρονης Αθήνας (Βιβλιοκριτική)

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 19/07/2018

Κώστας Η. Μπίρης
Η Νέα Αθήνα Πρωτεύουσα του Ελληνισμού
Επιμέλεια/εισαγωγή/σχόλια/εικονογράφηση Αλ. Παπαγεωργίου-Βενετάς
Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος/Μένανδρος,2017, σελ. 575

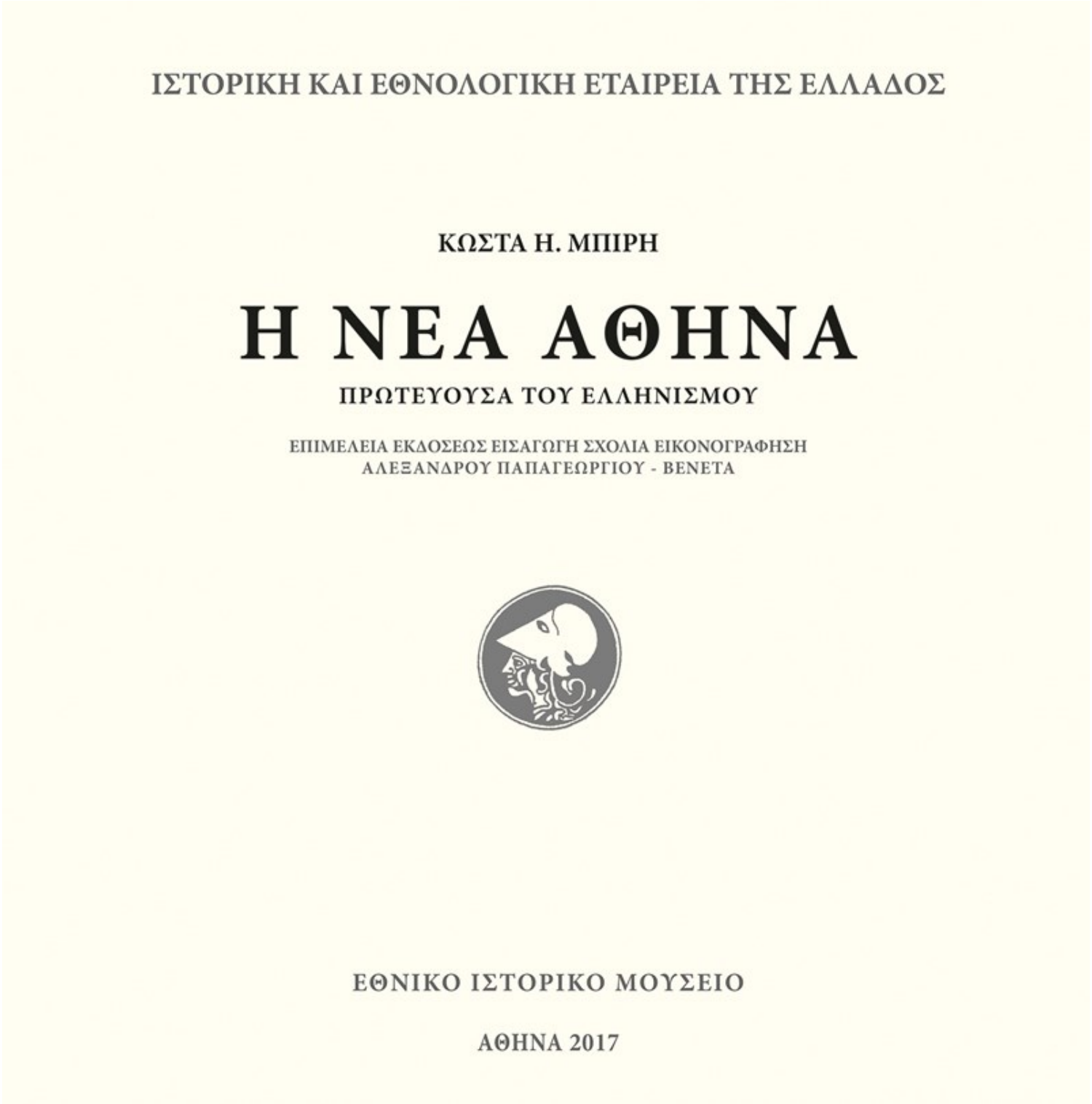

Είναι μάλλον παράδοξο να διαβάζει κανείς ή να σχολιάζει ένα άγνωστο ως σήμερα κείμενο που ολοκληρώθηκε περίπου 75 χρόνια πριν. Είναι σαν να ανακαλύπτει μια ακόμη συμφωνία ενός διάσημου συνθέτη ή έναν ξεχασμένο πίνακα ενός δασκάλου του χρωστήρα. Τον τόμο αυτόν με τίτλο *Η Νέα Αθήνα Πρωτεύουσα του Ελληνισμού* θα έπρεπε να τον προσλάβει κανείς με τα κριτήρια περίπου της εποχής του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και να συσχετίσει το περιεχόμενό του με εκείνη την ιστορική στιγμή που βρισκόταν πολύ εγγύτερα στους ανθρώπους και στα μνημεία της εποχής στην οποία αναφέρεται, δηλαδή στον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού. Το πρωτοφανές αυτό ιστορικό τεκμήριο του Μπίρη διαβάζεται σήμερα σαν ένα διπλό «κειμήλιο μαρτυρίας»: της εποχής την οποία εξιστορεί αλλά και της εποχής στην οποία συντάχτηκε.

Ο Κώστας Μπίρης (1899-1980) είναι κάτι παραπάνω από μια χαρακτηριστική μορφή «τοπικού σοφού» (erudito locale), του παντογνώστη θεματοφύλακα μνήμης ενός ιστορικού τόπου. Ο μεγάλος αυτός αθηναιογράφος είχε προσπαθήσει μετά τον πόλεμο να εκδώσει αυτή τη μνημειώδη εργασία του αλλά χωρίς αποτέλεσμα (το Δημοτικό Συμβούλιο Αθηναίων, σε συνεδρίασή του τον Μάρτιο 1948 [σ. 559-562], είχε εγκρίνει την έκδοση του πρώτου μόνο κεφαλαίου του βιβλίου με τίτλο «Η παλαιά πόλις», κάτι που μάλλον

απογοήτευσε τον συγγραφέα). Είχαν προηγηθεί οι μελέτες του για Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών (1933) και οι Αθηναϊκές μελέτες Α, Β, Γ (1938) ενώ ακολούθησε, στην εποχή περίπου της συνταξιοδότησής του ως επικεφαλής αρχιτέκτονα του Τμήματος Σχεδίου Πόλεως του Δήμου Αθηναίων, το δημοφιλέστατο και πασίγνωστο Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα (1966, μια απλουστευμένη σύνοψη της σημερινής Νέας Αθήνας), που αποτέλεσε επί δεκαετίες και αποτελεί ακόμη σημείο αναφοράς για όσους έχουν ιστορικό και πολεοδομικό, αλλά ακόμη και κοινωνικό ενδιαφέρον για τα ζητήματα της Αθήνας. Γιατί οι εργασίες του Μπίρη, χωρίς να είναι ακριβώς ό,τι εννοούμε σήμερα ως «επιστημονικές μελέτες» από την άποψη της ερευνητικής μεθόδου, είναι ανεξάντλητες σε πληροφορίες και τεκμηρίωση γύρω από ιστορικά γεγονότα, από αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά στοιχεία σχετικά με τη γέννηση και τη σταδιακή διαμόρφωση της πρωτεύουσας αλλά και από την κοινωνική πραγματικότητα και εξέλιξη των πολιτικών και κοινωνικών ηθών· ένα «ημερολόγιο της πόλης», αφηγηματικό παλίμψηστο μοναδικής αξίας για το κλεινόν άστυ, που καθιερώνει καταρχήν μια δυνατή μορφή εξιστόρησης συνολικά της εξέλιξης της Αθήνας πριν από την Απελευθέρωση και ως τα μέσα περίπου του περασμένου αιώνα. Επιπλέον η αφήγηση του Μπίρη διανθίζεται και από το στοιχείο της ενίοτε δηκτικής αξιολόγησης και κριτικής προσώπων και πραγμάτων, όχι αναγκαστικά «αντικειμενικής» σύμφωνα πάντα με τα δικά μας κριτήρια: με την «τεχνική» όμως αυτή ο Μπίρης εισέρχεται στο αφηγηματικό κάδρο επικαιροποιώντας το και γίνεται σχεδόν και ο ίδιος μέρος του, μέρος του ζητήματος το οποίο κάθε φορά εξιστορεί.

Η Αθήνα είναι μια «οικεία άγνωστη» που σήμερα θεωρούμε δεδομένη: η ανάγνωση ωστόσο αυτού του βιβλίου είναι μια άκρως θεραπευτική διαδικασία αυτοσυνείδησης και αυτογνωσίας. Τα βασικά θέματα που αναλύονται εξαντλητικά στα έξι μεγάλα κεφάλαια είναι η κατάσταση του αττικού τοπίου επί Τουρκοκρατίας και πριν από την Απελευθέρωση, το πρώτο σχέδιο της κατεστραμμένης από τον απελευθερωτικό αγώνα Αθήνας από τους Κλεάνθη και Σάουμπερτ και οι ολέθριες κατά τον συγγραφέα μετατροπές του από τον Λ. φον Κλέντσε, η οργάνωση της πόλης (οικοδόμηση, διάνοιξη οδών και ονοματοθεσία, οργάνωση των υπηρεσιών, απαλλοτριώσεις και πρώτες περιοχές αυθαίρετης δόμησης) καθώς και τα μεγάλα δημόσια κτίρια του 19ου αιώνα, μαρτυρίες του ελληνικού κλασικισμού για την υλοποίηση των οποίων βασικό ρόλο έπαιξαν οι δωρητές και ευεργέτες του εξωτερικού. Το τελευταίο κεφάλαιο ασχολείται με το προσφιλέστερο για τον συγγραφέα θέμα, τα μεταρρυθμιστικά σχέδια για την πόλη στις αρχές του 20ού αιώνα που εκπονήθηκαν από ξένους και έλληνες ειδικούς και τον ρόλο των δημοτικών υπηρεσιών, ένα θέμα στο οποίο ο Μπίρης εμπλέκεται και προσωπικά.

Ο συγγραφέας σχολιάζει ζητήματα εξαιρετικού ενδιαφέροντος όπως το λάθος της πρόωρης μεταφοράς της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο (Δεκέμβριος 1834) σε μια πόλη εξαιρετικά χαοτική και απροετοίμαστη όπως η Αθήνα, το ζήτημα της άστοχης κατά τον ίδιο τοποθέτησης της νέας πρωτεύουσας πάνω στην αρχαία πόλη, ή το γεγονός πως οι νέοι στην ηλικία μαθητές του μεγάλου γερμανού αρχιτέκτονα Κ.Φ. Σίνκελ και μελετητές του πρώτου σχεδίου της Αθήνας Σταμάτιος Κλεάνθης και Εδουάρδος Σάουμπερτ, όταν εξασφάλισαν την εντολή σχεδιασμού της (Μάιος 1832) δεν γνώριζαν ότι η πόλη θα γινόταν πρωτεύουσα του κράτους. Η αφήγηση του Μπίρη, μιας συναρπαστικής κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπογεωγραφίας, δείχνει σαν να αποτελεί το «γνωστικό κοίτασμα» μιας ανεπανάληπτης τηλεοπτικής υπερπαραγωγής σε συνέχειες, με ελληνόφιλους βασιλείς, φιλόδοξους στρατιωτικούς, βουλιμικούς αποικιοκράτες, ντόπιους προύχοντες, γενναιόδωρους ευεργέτες, ιδιοτελείς γραφειοκράτες, απελπισμένους ιδιοκτήτες, ανάλγητους αστυνόμους, ταλαντούχους αρχιτέκτονες, σχολαστικούς δημοσιογράφους, ανδριώτες και τηνιακούς μαστόρους: μια νέα πόλη και μια κοινωνία που από τη γέννησή της ανέπτυξε αυτοστιγμεί όλες τις αρετές και τα ελαττώματα που αποτελούν και σήμερα αντικείμενο συλλογικής κριτικής.

Στον ογκώδη αυτόν τόμο θα ήταν ίσως καλύτερα αν είχε αποφευχθεί η σελιδοποίηση του αρχικού δακτυλόγραφου κειμένου σε δυσκολοδιάβαστο μονόστηλο πλάτους 22,5 εκ.(!). Η συμβολή ωστόσο του επιμελητή Αλ. Παπαγεωργίου-Βενετά, αναγνωρισμένου μελετητή τη πόλης της Αθήνας, είναι πολύ σημαντική για την ανάδειξη των αρετών - αλλά και των αναπόφευκτων ίσως πραγματολογικών λαθών - του πρωτότυπου κειμένου, με τη διαφωτιστική Εισαγωγή, τη χρησιμότατη υπομνηματική συνοδεία και τη λειτουργική εικονογράφηση που υποστηρίζει εναργώς το κείμενο του συγγραφέα.

Το άρθρο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Το Βήμα» στις 26 Μαΐου 2018.

Λεζάντα εικόνας:
Peter von Hess (1839), Η υποδοχή του βασιλιά Όθωνα στην Αθήνα: Θησείο, 1833